

Macht? Dat komt bij ons niet voor!

(online) studiemiddag 23 april 2021

1 | Macht: een sociologische verkenning

Dr. Harm Dane

Ik wil graag beginnen met een herinnering. In 1995 was ik secretaris van de eerste commissie SMPR binnen de GKN. Ik werd gebeld door een mevrouw die een klacht wilde indienen tegen haar predikant. Het ging om een voorval van meer dan twintig jaar geleden in het jeugdkamp van de kerk. Altijd had ze gezwegen, maar deze zomer zou haar dochter van 16 meegaan met het jeugdkamp met nog steeds dezelfde predikant als destijds.

Later werd duidelijk waarom ze nu pas aan de bel trok. De dominee was zo geliefd in de gemeente en zo populair onder de jongeren en zo gewaardeerd om zijn betrokkenheid bij het jeugdwerk. Ze had het niet aangedurfd haar verhaal te doen en zich te schande te maken. Maar nu haar eigen dochter in het geding was, kon ze niet zwijgen.

Twee dingen leren dit voorval. Eerst: macht is vaak daar werkzaam waar het niet herkend wordt. Wie denkt nu bij een geliefd, gewaardeerd, populair predikant aan macht? En twee: macht is niet iets wat iemand heeft, maar is het resultaat van diverse factoren. Opeens kan het gedaan zijn met de macht, in deze casus bijvoorbeeld wanneer de moeder na meer dan twintig jaar het stilzwijgen doorbreekt uit bezorgdheid voor haar dochter.

Nog een verhaal. Een predikant is op persoonlijke titel nauw betrokken bij een stichting voor een of ander goed doel. Hij raakt verstrikt in de financiën van de stichting. De eigen boekhouding en die van de stichting gaan door elkaar lopen. Hij zoekt contact met een van zijn kerkenraadsleden van wie hij weet dat die goed bij kas zit en doet een dringend beroep hem tijdelijk een aanzienlijk bedrag te lenen ten behoeve van de stichting. En hij dringt aan op vertrouwelijkheid: dit is een zaak waarvoor de predikant alleen hem in vertrouwen neemt. (Tussen haakjes: er bestaan naast seksueel misbruik dus ook nog andere vormen van misbruik in het pastoraat.) Steeds weer met een andere verklaring blijft de predikant bij de man terugkomen. Soms betaalt hij een beetje terug, vraagt weer meer, vraagt om overzetting in een gift. Ten slotte klaagt de ouderling zijn nood bij een goede vriend en ook gemeentelid. Deze bekent direct dat hij in dezelfde situatie zit.

In de eerste casus was de macht van de predikant gebaseerd op charme, op populariteit in de gemeente. In het tweede geval zien we een heel andere werking van macht, namelijk het morele gezag van de predikant, gecombineerd met de suggestie uitverkoren te zijn om door de predikant in vertrouwen te worden genomen. Maar ook in dit geval bleek macht kwetsbaar. Toen twee mensen wisten dat zij niet als enige in vertrouwen waren genomen, ging het balletje snel rollen.

Macht is overal. Waarom dan toch steeds weer de ontkenning? Steeds weer de stelligheid: dat komt bij ons niet voor. Macht heeft een slechte klank. Ten onrechte. Macht is prachtig. Niet de macht is het probleem. Immers, wat is er tegen moreel gezag, wat is er tegen charisma?

Maar waar macht niet gecontroleerd wordt, is de kans groot dat zij corrupteert. En hoe meer de macht onzichtbaar en onbesproken blijft, des te groter de kans dat zij kan worden misbruikt, omdat niemand ongevoelig is voor de verleiding van de macht.

Een gebruikelijk definitie van macht luidt:

Macht is het vermogen een ander ertoe te bewegen iets te doen wat zij/hij anders niet gedaan zou hebben.

Het ambivalente karakter van macht is in deze definitie goed weergegeven. Want een goed advies, een dringend appel, een meeslepend voorstel of een goed georganiseerde activiteit zijn allemaal voorbeelden van macht. In al die gevallen gaat het er immers om dat iemand iets doet wat zij/hij anders niet gedaan zou hebben. Macht is het vermogen om mensen in beweging te krijgen.

Zo gezegd wordt ook duidelijk waar het fout gaat met macht, namelijk: als het in beweging zetten van de ander alleen gericht is op het eigen profijt. Macht corrupteert als zij niet meer wordt ingezet met het oog op het welzijn van het geheel of het welzijn van de ander, maar eerst en vooral het eigen welzijn dient.

Deze gecorrumpeerde macht heeft een sterke bondgenoot: schaamte. Daarover straks. Eerst nog meer over macht.

Voor de goede orde: niet alleen de predikant heeft macht. Dat wordt duidelijk in de vormen van macht die volgen. Machtsmisbruik kan op veel manieren plaatsvinden. De predikant is niet de enige eigenaar van de macht in de gemeente.

Maar omdat het bij seksueel misbruik in pastorale relaties meestal gaat over een mannelijke predikant en een vrouwelijk gemeentelid, blijf ik dat frame hanteren.

We zijn al drie bronnen van macht tegengekomen:

1. Charisma
2. Erkende deskundigheid
3. Vertrouwen

Er zijn er meer:

4. Formele macht. Macht op basis van positie in een organisatie. Voor de predikanten in onze kerk hangt die macht samen met alles wat er in de kerkorde geregeld is over het predikant-zijn en de voorwaarden daartoe. Belangrijk onderdeel daarvan is de bewaking van de kwaliteit van de predikant. Uit de kerkorde (van de PKN) blijkt dat de opstellers wisten dat (formele) macht kan corrumperen.

5. Toegang tot besluitvorming. De predikant is lid van de kerkenraad en dus direct betrokken bij de besluitvorming binnen de gemeente. Ook dat versterkt zijn formele positie en zijn formele macht. Maar die macht deelt hij met de andere ambtsdragers. Als het goed is bewaakt de kerkenraad de predikant in de uitoefening van zijn ambt. Als het erop aankomt kan de kerkenraad een serieuze tegenmacht vormen of strijdveld worden van elkaar bevechtende kampen.

6. Informele macht. Een kerkelijke gemeente is enerzijds onderdeel van de kerk als organisatie, anderzijds is zij een sociaal gebeuren met een heleboel informele processen en verhoudingen. Binnen een gemeente gebeurt het meeste langs informele lijnen. De predikant is doorgaans goed op de hoogte van de informele structuur van de gemeente. Daarnaast bestaat de gemeente uit een netwerk van informele contacten. Binnen dit netwerk bestaan sleutelfiguren, allemaal vrijwilligers. Als het erop aankomt blijken zij over veel macht te beschikken.

7. Kennis van de organisatie. Denk aan: structuur, formeel en informeel, cultuur en ideologie.

8. Spreek- en taalvaardigheid. Intellectuele macht. De predikant is (ook) predikant op grond van studie en opleiding. Op grond van zijn kennis van bijbel, theologie en kerk wordt hij geacht de kerk met stichting te kunnen dienen. Zijn beroepsopleiding geeft hem een bijzondere positie in de gemeente. Deze macht gaat vaak gepaard met verbale macht, het vermogen om de loop van het gesprek te bepalen. Modern gezegd: het vermogen om het *frame* aan te geven waarbinnen zaken aan de orde komen. Een deel van de intellectuele macht bestaat uit de kennis van het instituut. De predikant weet doorgaans beter dan anderen in de gemeente van de kerkorde, de procedures, mensen op sleutelposities. Hij weet hoe besluitvorming tot stand komt. Het is daarom van belang dat ook een voorzitter van de kerkenraad daarvan goed op de hoogte is. Spreiding van kennis is spreiding van macht.

9. Persoonlijkheid en sociale vaardigheid. Mentale macht. De professionaliteit van de predikant brengt met zich mee dat hij geleerd heeft om te gaan met lastige situaties en met zijn emoties. Met de spilfunctie in de gemeente die hij heeft, moet hij dat ook kunnen: omgaan met tegenstrijdige belangen en verwachtingen, met conflictsituaties en dergelijke. Hij moet het hoofd koel kunnen houden en situaties kunnen overzien. Allemaal kwaliteiten die macht geven.

10. Zingevingmanagement, *framing*. Al eerder kwam de charismatische macht aan de orde. Daarbij gaat het niet alleen om charisma in directe zin, hoe belangrijk ook. Maar ook predikant die niet begiftigd is met wat we charisma of charme noemen, speelt een sleutelrol bij wat met een mooie term het 'management van de zingeving' genoemd wordt. Anders gezegd: de bestaansreden van de gemeente wordt voor een belangrijk deel vertegenwoordigd door de predikant en misschien wel gepersonifieerd door de predikant.

11. Het wij-gevoel van de groep. Daarmee is de predikant een belangrijke drager van het wij-gevoel van de gemeente. 'Kom je aan de predikant, dan kom je aan ons.' Wij, de gemeente, hebben het goed met elkaar en het staat iedereen vrij een andere gemeente te zoeken, maar laat ons met rust, want we willen geen gedoe en als kerkelijke gemeente hebben we het al zo moeilijk. De predikant is drager van de macht van de groep. Een machtige en direct kwetsbare positie. De groep, of een deel daarvan, kan zich immers zo maar tegen de predikant keren.

12. Geld en tijd. Ook daarover hebben we het liever niet in de kerk. Maar de gemeente bestaat bij de gratie van veel inzet van vrijwilligers en van de vrijwillige bijdragen van de leden. De leden hebben daarmee een machtsmiddel. Wie veel tijd beschikbaar stelt of veel betaalt heeft veel macht. Iedereen is vrijwillig lid van de gemeente en kan altijd opstappen (of daarmee dreigen) als hij of zij het niet eens is met de gang van zaken.

13. Sociaal-culturele (voor-)oordelen. Dan is er nog de cultuur-macht, de macht die het gevolg is van breed geaccepteerde vooroordelen en stereotyperingen. We spreken van hoog- en laagopgeleiden, de ongelijkheid der seksen is nog altijd gekoppeld aan vormen van ongelijkwaardigheid, migranten moeten zich meer bewijzen dan autochtonen, kleurverschillen tussen mensen zijn geen neutrale verschillen. We moeten in alle eerlijkheid erkennen dat dergelijke verschillen wel degelijk een rol kunnen spelen binnen de kerk.

14. Het honingpot-effect. Ten slotte wordt wie macht heeft machtiger, kan hij makkelijk diverse machtsfactoren combineren, verwerft hij aanzien, zowel formeel als informeel, kan hij gemakkelijker charisma doen gelden.

Tot zover een overzicht van verschillende bronnen van macht. Er zijn er meer te noemen, maar binnen de context van de kerkelijke gemeente zijn dit de meest voorkomende.

Nogmaals: macht is niet uit zichzelf een negatieve kwaliteit, dat wordt het pas als die louter voor het eigen gewin wordt ingezet.

En ook van belang: macht is niet statisch, niet iets dat voor eens en altijd gegeven is, maar macht ontstaat binnen een bepaalde sociale constellatie.

Geloven is vandaag de dag vooral een zaak van het gevoel, van het samen beleven. Veel meer dan bijvoorbeeld veertig jaar geleden, toen het kennisaspect van geloven veel meer op de voorgrond stond. Met die verschuiving van de ankerplaats van geloof van verstand naar gevoel is ook een verandering opgetreden in machtsbron van de predikant van intellect naar charisma, van inhoud naar *performance*. En omdat de kerk voor de meeste mensen een *feel good*-gemeenschap vormt is de formele macht veel minder belangrijk geworden dan de informele macht. Maar het kan zomaar omslaan. Op het moment dat er heisa ontstaat in de gemeente, bijvoorbeeld vanwege een klacht over het pastoraat, wordt het opeens belangrijk de regels, de kerkorde, te kennen en kan er in de gemeente een strijd ontstaan tussen hen die procedureel juist willen opereren en hen die blijven vasthouden aan het informele ons-kent-ons van de gemeente en geen boodschap hebben aan de formele kerkorde. Wat op het ene moment een machtsbron is, kan zo maar nutteloos worden of zelfs in het tegendeel verkeren, bijvoorbeeld als wat eerst charisma heet opeens 'ontmaskerd' wordt als slinkse manipulatie, zoals in de tweede casus in het begin van mijn verhaal. Maar ook omgekeerd: waar opleidingsniveau geen enkele rol speelt in de relatie tussen gemeenteleden zolang er niets aan de hand is, kan het opeens een machtsfactor worden als mensen tegenover elkaar komen te staan.

Een kerkelijke gemeente is sociaal gezien een complex geheel waarin diverse processen door elkaar heen lopen. Formele en informele processen met diverse actoren die allemaal op een of andere manier een machtsfactor vormen. Daar is niets mis mee. Dankzij alle energie en kwaliteit is de gemeente een vitale gemeente. Heel veel processen in de gemeente zijn gebaseerd op een vertrouwensbasis. Dat maakt de gemeente kwetsbaar. Als dan vertrouwen geschonden wordt en macht wordt misbruikt, raakt dat de hele gemeente in al haar verbanden. Daarom is het van belang als gemeente oog te hebben voor de formele en informele machtsrelaties die er bestaan.

In het begin zei ik dat machtsmisbruik een sterke bondgenoot heeft: schaamte. Hoe heb ik dit laten gebeuren? Hoe heb ik zo stom, onnozel, naïef kunnen zijn om er in te trappen? Wat een blunder dat ik hierin ben meegegaan! Of de schaamte over de vernedering: ik was niet sterk genoeg om me hiertegen te verzetten.

Ook degene die zijn macht misbruikt kan overvallen worden door schaamte. Hij zal er vaak alles aan doen om zijn misstap voor zichzelf en de betrokkenen goed te praten, te verdoezelen, te ontkennen en daarbij alle beschikbare machtsmiddelen inzetten.

Ook de groep kan door schaamte worden overvallen: hoe kon dit bij/onder ons gebeuren en hoe hebben we dit laten gebeuren? Ook de groep of delen ervan kunnen zich wapenen tegen schaamte.

Maar voor het slachtoffer ligt dat anders. Zij moet door de eigen schaamte heen naar buiten treden. Op het moment dat zij het misbruik aan de kaak stelt moet zij ook met haar schaamte voor de dag komen. En dat is misschien wel het meest krachtige machtsmiddel van de dader: de al of niet expliciete confrontatie van het slachtoffer met haar eigen schaamte en de verdubbeling van haar schaamte als die publiek wordt.

Soms kan de schaamte gedeeld worden, zoals in het geval van het financieel misbruik: goh, was jij ook zo stom? Soms wordt de schaamte overwonnen als er een hoger belang op het spel staat, het welzijn van de dochter bijvoorbeeld. Maar in beide gevallen blijft de vraag of de gemeente een plaats kan zijn waar recht kan worden gedaan aan schaamte.

2 | Macht, een feministisch theologische verkenning

Prof. dr. Heleen Zorgdrager

Protestantse Theologische Universiteit, Amsterdam

‘Macht is vaak werkzaam waar het niet wordt herkend.’

Dat is een rake observatie van Harm Dane. Mij is gevraagd om vanuit een feministisch theologisch perspectief op macht te reflecteren.

Ik denk in de eerste plaats aan de macht die schuilgaat onder seksisme en die in de samenleving en in de kerk vaak niet wordt herkend. Sigrid Kaag benoemde het in heldere bewoordingen: ‘Er is een venijnig, hardnekkig seksisme in de samenleving.’ Zelf krijgt zij, evenals andere vrouwelijke politici, ermee te maken door een bombardement van haatdragende, ronduit seksistische tweets. 10% van alle tweets aan prominente vrouwelijke politici in Nederland heeft een misogyn (vrouwenhaat) karakter. Ook maakte ze er met vrouwelijke collega’s een punt van dat in de ministerraad vrouwen drie keer zo vaak onderbroken worden als mannen.

Seksisme is onverminderd aanwezig, zo blijkt uit ervaringen van fysieke onveiligheid in de openbare ruimte. Mijn nichtje uit Amsterdam vertelt hoe ze ’s avonds over straat loopt met een sleutelbos in haar vuist geklemd, zodat ze zich kan verdedigen als ze wordt lastiggevallen. Als de vriendin van mijn zoon in het donker van station naar huis gaat, praat ze de hele tijd in haar mobieltje, in de hoop dat dat een afschrikwekkend effect heeft. De moord op de 33-jarige Sarah Everard in een Londense buitenwijk, die na een bezoek aan haar vriendin op weg was naar huis, bracht in Engeland en ook in Nederland een schokgolf teweeg onder jonge vrouwen. Ze zagen hun gevoel van onveiligheid bevestigd.

Ik las een onderzoek van een Engelse theologe¹ dat ging over hoe jonge, christelijke vrouwen die de overgang maken van huis naar universiteit zich daar langzaam, door crises heen, beginnen thuis te voelen, bijvoorbeeld door het opbouwen van een vriendenkring of lid te worden van een studentenvereniging. Maar op één aspect bleef de onveiligheid groot en dat was het gevoel van onveiligheid in hun lichaam. Ze begonnen zich dus in diverse relaties thuis te voelen, maar het minst in hun eigen huid. Ik vind dat zeer verontrustend. Uit het onderzoek bleek dat vormen van seksisme hierin een rol spelen, zoals normatieve vrouwbeelden uit de maatschappij en ook uit (vaak evangelische) kerken en van studentikoze culturen waar vrouwen lustobject worden van het bralgedrag van mannelijke *peers*.

Seksisme is een systemische vorm van machtsuitoefening. Soms gaat dat openlijk en rechtstreeks, maar in ons type samenleving verschuilt het zich veel vaker in vormen die we de ‘illusie van inclusie’ kunnen noemen.² In allerlei organisaties zijn ze aanwezig, ook in de kerk. We kunnen onderscheid maken tussen *valse of symbolische* inclusie (met de mond beleden maar niet echt); zogenaamd *goedaardige* inclusie (*benign inclusion*);³ je mag blij zijn dat je mag meedoen, maar je positie is niet gelijkwaardig of ook *perifere* inclusie (er zijn sociale mechanismen werkzaam die maken dat mensen

¹ Jenny Louise Morgans, *Home-ing: Emerging Christian Women’s Transitions at University*, dissertatie aan de VU Amsterdam, 2020.

² Helen Turnbull, *The Illusion of Inclusion: Global Inclusion, Unconscious Bias, and the Bottom Line* (New York: Business Expert Press, 2016).

³ Hilary Malatino, “Pedagogies of Becoming: Trans Inclusivity and the Crafting of Being,” *Transgender Studies Quarterly* 2, no. 3 (2015): 401.

aan de rand gemakkelijk tot zwijgen worden gebracht). Ik maak dat laatste geregeld mee wanneer er op het eind van een conferentie wordt samengevat door de mannelijke voorzitter. 'We gaan het nu samenvatten', klinkt het neutraal en algemeen. Maar vaak worden dan de bijdragen van vrouwen, die vaak in de minderheid zijn, inhoudelijk naar de rand verschoven of zelfs helemaal niet genoemd. Impliciet gaat daar de boodschap vanuit: jouw bijdrage is minder belangrijk. Het is een voorbeeld van hoe macht van uitsluiting werkt.

Een van de feministisch theologen die veel gewerkt heeft op het thema macht is Elisabeth Schüssler Fiorenza. Zij heeft het begrip *kyriarchie* gemunt als benaming voor structuren van macht en dominantie.⁴ *Kyrios* is heer, meester en *arche* komt van *archein*: regeren, overheersen. Voor Schüssler Fiorenza is de kerk al in haar vroegste geschiedenis geworden tot een *kyriarchie*, een socio-politiek en religieus-cultureel systeem dat piramide-achtig opgebouwde machtsrelaties in stand houdt, van de man aan de top - de paus en de kardinalen - tot de vader van het huisgezin. Daartegenover stelt ze hoe het begonnen is in de Jezusbeweging als een discipelschap van gelijken, een gemeenschap van radicale inclusiviteit rond de Tafel waarin vrouwen volwaardig participeerden met vaak leidende functies. Het visioen van die Tafelgemeenschap kan de *kyriarchie* in al zijn vormen, ook waar ze een goedaardig gezicht vertoont, uitdagen en ontmaskeren, en openlijke en verborgen manieren van uitsluiting in naam van religie blootleggen.

Ze gaat in op wat voor macht nodig is om verandering op gang te brengen. Ze stelt dat feministen een complexe notie van macht nodig hebben die bestaat uit drie componenten: macht *over* (dominantie die je moet herkennen), macht *om* (de macht om je te verzetten) en macht *met* (de macht van solidariteit om het samen vol te houden en aan alternatieve structuren te werken). En onder die drie componenten van macht ligt het meest basale, meest noodzakelijke en dat is het claimen van *the power of naming*, de macht om te benoemen: dit is mijn verhaal, dit is mijn waarneming, dit is wat ik zie en erkend wil hebben.

Het claimen van die macht is voor benadeelden van seksueel misbruik in pastorale relaties, zo blijkt uit het onderzoek van Christiane van den Berg,⁵ zowel een diepe motivatie als een vaak eenzame strijd die ze tegen de klippen op moeten voeren. Om de macht tot spreken te claimen moet je met je schaamte voor de dag komen en die schaamte lijkt te verdubbelen als het publiek wordt, zoals Harm beschrijft. Of als het alleen maar bij de leiding van je gemeente bekend wordt. Voor het nemen van die berg is een enorme innerlijke *empowerment* nodig. Je bent immers bezig een vorm van tegenmacht te activeren, een macht van verzet. En het wordt je niet in dank afgenomen. De mechanismen van *victim blaming*, van tot zwijgen brengen en met de beste bedoelingen naar de rand dringen, die dan de kop opsteken in de gemeente, heeft Christiane van den Berg haarscherp geanalyseerd.

Ik vraag me af hoe het in de bijbel zit met vrouwen en tegenmacht. Op zich houdt de bijbel, en de God van Israël over wie verteld wordt, wel van tegenmacht. Als het volk een koning wil krijgen ze een koning, maar die koning zal altijd een lastige, kritische profeet tegenover zich vinden. Er zijn in de bijbel ook genoeg vrouwen die tegenmacht vormen, Vaak moeten ze allerlei handigheidjes inzetten om zich te verzetten tegen de dominante macht, zoals de vroedvrouwen in Egypte (Exodus 1:8-22). Er zijn ook vrouwelijke leidersfiguren die tegenmacht vormen, denk aan Mirjam, de zuster van Mozes

⁴ Elisabeth Schüssler Fiorenza, *Transforming Vision: Explorations in Feminist Theology* (Minneapolis: Fortress Press, 2011).

⁵ Christiane van den Berg-Seiffert, *Ik sta erbuiten – maar ik sta wel te kijken. De relationele dynamiek in geloofsgemeenschappen na seksuele grensoverschrijding in een pastorale relatie vanuit het perspectief van primaire slachtoffers* (Zoetermeer: Boekencentrum, 2015).

en Aaron, en aan Maria van Magdala, die één van de leidsters van een vroegchristelijke gemeente moet zijn geweest. Ze werden als te lastig ervaren en aan de kant geschoven, monddood gemaakt. Er zijn vrouwen die seksueel misbruikt werden en die het zwijgen wordt opgelegd, zoals Tamar (2 Samuel 13).

En er is een vrouw die over geen enkele hefboom beschikt om de macht in beweging te brengen (geen sociale, financiële, intellectuele of charismatische macht) maar die blijft roepen en blijft aankloppen, de weduwe tegenover de rechter (Lukas 18:1-8). Blijven roepen. Blijven staan. Volhouden. Niet aflatend aandringen. Dat is haar tegenmacht. De macht blijven claimen om het onrecht te benoemen. Dit is mijn verhaal, dit is wat ik zie, ervaar en erkend wil hebben. Ook al doen jullie de deur dicht omdat je verder wilt en 'de zaak nu wilt laten rusten, want er is toch een uitspraak geweest in deze zaak van grensoverschrijding', ik blijf roepen om bewustwording en dat we samen moeten kijken naar wat gebeurd is, zodat heling en herstel een echte kans krijgen, voor mij maar ook voor jullie.

Misschien is deze ongelooflijk moedige, klein gemaakte vrouw wel hét bijbels rolmodel voor benadeelden van seksuele grensoverschrijding in pastorale relaties.

Harm Dane heeft diverse bronnen van macht onderscheiden die in een kerkelijke gemeente werkzaam kunnen zijn in de aanloop naar, bij en na seksueel misbruik door de dominee of andere functionaris. Formele en informele macht, symbolische macht, sociale macht, charismatische macht, mentale macht, theologische macht, cultuurmacht, kennis/informatie/netwerkmacht, vertrouwensmacht. Ik wil op een enkel aspect inzoomen, vanuit het perspectief van primaire slachtoffers.

Allereerst de macht van het heilige, of in dit geval misbruik van het heilige, en de Heilige. Daarin komen verschillende van de genoemde bronnen van macht bij elkaar: charismatische, theologische, symbolische macht en die versterkt en gestut door mentale macht, cultuurmacht, netwerkmacht, vertrouwensmacht. Terecht wordt seksueel misbruik in pastorale relaties misbruik van professionele macht genoemd en misbruik van het ambt, maar de literatuur en de ervaringen van slachtoffers wijzen erop dat hier nog een andere dimensie in het spel is. Misbruik in pastorale relaties heeft een spirituele dimensie. Het is *spiritueel misbruik*, met inzet van spirituele middelen als machtsinstrument. Het slachtoffer loopt een spiritueel trauma op, een schending van de ziel die langduriger gevolgen heeft voor haar leven dan het schenden van het fysieke of het schenden van vertrouwen.

Als spiritualiteit het zoeken is naar het heilige, het onderhouden van een relatie met het heilige, dan staat die pastor als het goed is voor een bemiddeling daarvan. Het zijn zijn⁶ woorden en handelingen die inkleuring geven aan de betrouwbaarheid van het heilige, van de Heilige. Daar zou je je absoluut veilig bij moeten voelen. De pastor die steeds een stapje dichterbij zet om de ander in beweging te krijgen voor zijn eigen profijt en daarbij in veel gevallen geloofswaarden gebruikt, samen bidt, verwijst naar de gelovige zaak die ze samen dienen en wat al niet (leest u de interviewfragmenten in Christiane's dissertatie maar na) corrumpert het heilige. Het is een vorm van fundamenteel verraad. Het is heiligschennis van de persoonlijke identiteit in haar gevoeligste delen, daar waar je religieuze beleving zit. Het is heiligschennis van rituelen en symbolen, van de heilige gemeenschap en de geloofswaarden die daarbij horen, van de bron van vertrouwen in God als liefhebbend wezen. De bronnen worden vergiftigd. Bijbelteksten worden verdraaid en misbruikt, de waarheid wordt tot leugen gemaakt en de leugen tot waarheid. De geloofsveiligheid gaat aan diggelen. *My soul has been raped.*

⁶ Ik beperk me nu tot de mannelijke pastor als in de meerderheid van gevallen de pleger.

Psalm 55: 13-15, 21-22

*Zou een vijand mij grieven
ik zou het verdragen.
Zou hij mij haten en zich tegen mij keren
ik zou me voor hem verschuilen.
Maar jij, die dacht en deed als ik
mijn hartsvriend, mijn vertrouwde!
Wat genoten wij als wij samen waren
bij het feestgedruis in Gods huis.
Zo iemand verraadt zijn vrienden
en verbreekt de broederband.
Zijn mond is glad als boter
maar vijandig is zijn hart
zijn woorden, zachter dan olie
zijn een getrokken dolk.*

De spirituele geschondenheid kan zich op verschillende manieren uiten. Als een worsteling met God, gevoelens van verlatenheid, woede, vervreemding. Als een worsteling met de geloofsgemeenschap die jou in een isolement brengt, die doorgaat alsof er niets gebeurd is, die niet ziet dat wat er aan jou gebeurd is ook haar raakt. En als een intrapersonlijke worsteling die zich uit in diepe geloofstwijfel, verdriet, schaamte, angst, berouw, wanhopig zoekend naar je identiteit die zo intiem verbonden was met God, maar waarvan de bron nu vergiftigd is.

Hier liggen voor SMPR belangrijke vragen. We hebben geleerd om het machtsdiscours te hanteren en seksuele grensoverschrijding in een pastorale relatie als een kwestie van machtsmisbruik te zien. Het is belangrijk om die lens erop te houden, want het laat zo objectief mogelijk zien wat er aan de hand is en waarom het verkeerd is. Daar kunnen protocollen en procedures op gemaakt worden die helpen om een melding of klacht op te pakken, in het juiste spoor te leiden, waar nodig kerkrechtelijk onderzoek te doen en tot tuchtuitspraken en sancties over te gaan. Maar met de lens van macht erop moeten we zeker in het proces dat daarna komt meer oog krijgen en aandacht vragen voor het spiritueel machtsmisbruik dat heeft plaatsgevonden en wonden heeft geslagen in de ziel van het slachtoffer en haar geloofsveiligheid fundamenteel heeft aangetast.

De gemeente zou hier een heel belangrijke rol kunnen spelen. De reflex is vaak, als de uitspraak geweest is en de dominee weg (geschorst of uit het ambt ontheven), dat men wil overgaan tot de orde van de dag. Het moet maar gauw weer worden zoals het was. Het slachtoffer en het kringetje rondom haar, haar gezin, raakt in een isolement. Daarmee oefent de gemeente haar macht van valse inclusie uit. Je hoort er in naam wel bij, maar je verhaal mag niet meer klinken. Je wordt al gauw als te lastig ervaren, te veeleisend. Er is geen begrip voor de geloofsimpact van het gebeurde. Of er is te veel polarisatie ontstaan in de gemeente, niet in het minst door de macht van *splitting* van de predikant, die uit zelfverdediging groepen mensen tegen elkaar op begon te zetten. De kerkenraad hoopt rust in de tent te krijgen door alles wat nog aan de zaak herinnert weg te houden van de bestuurlijke tafel.

We zouden vanuit SMPR meer aandacht kunnen geven aan wat de gemeenschap aan andere macht in huis heeft. Zij kan óók de *macht om* en de *macht met* aanboren. De macht van solidariteit door erkenning en veiligheid te bieden aan het slachtoffer en haar naasten. De macht om te werken aan nieuwe tekenen van geloofwaardigheid, van congruentie tussen woord en daad. Zoals dat een

Avondmaal niet gevierd kan worden als de benadeelde en haar gezin er niet bij zijn en als daarbij niet genoemd wordt welke wonden er geslagen zijn, in de hele gemeente. De gemeente kan de macht aanboren van het samen aan 'wonden-werk' doen,⁷ omdat zij als geen ander weet heeft van het grote verhaal dat Gods liefde in en door de pijn van het gebrokene te voorschijn komt. De gemeente zal de moed en veerkracht moeten opbrengen om de geloofsvragen die het gebeurde oproept onder ogen te zien. Jouw vragen zijn onze vragen, jouw pijn is onze pijn, als de bronnen vergiftigd zijn zullen we uiterst fijngevoelig moeten worden in geloofstaal, gebedstaal, beelden en symbolen en ons telkens moeten afvragen hoe het bij jou overkomt.

Schüssler Fiorenza geeft nog iets anders mee. Het is de macht van creativiteit, van creatief betekenis geven. Je kon een prooi worden van de mannelijke pastor omdat hij je meetrok in een machtsspel waarbij spirituele machtsmiddelen niet werden geschuwd. De vrouw die nu de macht claimt om te benoemen, claimt ook haar theologische handelingsvaardigheid. Dit is wat ik zie, dit is mijn verhaal, ik wil het erkend hebben. Ik wil mijn zelfwaarde hervinden in de ogen van God, met inzet van mijn geleefde ervaring, en van mijn eigen ogen. Als die één keer zijn opengegaan zullen ze niet meer sluiten.

Seeing usually was a matter of what was in front of my eyes matching what was behind my brain. I see much better now and my eyes hurt. (Audre Lorde, 'Contact lenses', 1978)

Ja, je krijgt er zere ogen van als je ziet wat verkeerde macht doet.

Maar het omgekeerde is hopelijk ook waar: dat je scherper oog krijgt voor de positieve krachtbronnen en *much better* ziet wat nodig is om kerk te laten zijn waartoe ze geroepen is. Een veilige plek voor vrouwen, meisjes, kwetsbare jongens en mannen, voor iedereen, in hun eigen huid en in hun eigen ziel.

3 | Machtsmisbruik in de praktijk

ds. Riek van Haeringen, gemeentebegeleider SMPR

Macht is overal, zei Harm Dane. En inderdaad, wie open en eerlijk rondkijkt in de eigen kerkelijke gemeente ziet er in normale situaties op verschillende niveaus uitingen van. In situaties van grensoverschrijdend gedrag binnen een gemeente wordt dat eens te meer zichtbaar. Of en hoe iemand daarbij macht uitoefent, is afhankelijk van de positie die diegene inneemt. Evenals de wijze waarop iemand door (gecorrumpeerde) macht van een ander wordt gemangeld en ingeklemd raakt. Er zijn vier belangrijke posities te onderscheiden:

- a. een benadeelde / slachtoffer en haar⁸ eventuele gezin of familie
- b. een beschuldigde / dader⁹ en zijn eventuele gezin/familie
- c. één of meer ambtsdragers (kerkenraadsleden), die in vertrouwen worden genomen, de melding of klacht ontvangen en daar vervolgens iets mee moeten doen
- d. overige gemeenteleden

⁷ Shelly Rambo, *Resurrecting Wounds: Living in the Afterlife of Trauma* (Waco: Baylor University Press, 2017).

⁸ omdat de benadeelde /slachtoffer meestal een vrouw is gebruik ik de vrouwelijke vorm. En omdat een beschuldigde/dader meestal een man is gebruik ik daarbij de mannelijke vorm.

⁹ pas als uit onderzoek blijkt dat er sprake is van schuld kunnen we over 'dader' en 'slachtoffer' spreken.

Iedere positie brengt eigen ervaringen met door anderen uitgeoefende macht met zich mee. Maar ook kan er vanuit elke positie macht uitgeoefend worden over (de) ander(en).

Ik zal dat schetsen aan de hand van een fictieve casus, waarin een predikant door een gemeentelid beschuldigd wordt van seksueel misbruik. De voorbeelden die ik vermeld hebben zich allemaal in de praktijk van gemeentebegeleiding voorgedaan. Ze zijn opgetekend door de verschillende gemeentebegeleiders die betrokken zijn bij het Meldpunt SMPR. Ik heb de casus gesitueerd in een gemeente binnen de Protestantse kerk in Nederland. De aanpak is dan ook gebaseerd op hoe het in deze kerk geregeld is.

De casus

Een vrouw (laten we haar D. noemen) in de gemeente heeft aan onder strikte belofte van geheimhouding aan één van de ouderlingen toevertrouwd dat de dominee herhaaldelijk handtastelijk is geweest en meer dan dat. Dat is een melding van grensoverschrijding, seksueel misbruik. Of zij een klacht wil indienen? Nee. Waarom niet? Dat durft ze niet. 'Want', zegt zij, 'dan voel ik me niet meer veilig in de gemeente. Hoe kan ik me straks dan nog in de kerk vertonen? Dan komt iedereen het te weten en word ik er op aangekeken!'

Deze vrouw spreekt vanuit haar angst en mogelijk ook uit schaamte. De kans bestaat dat zij geïntimideerd is door de dominee. Hij heeft haar meermalen laten weten hoe belangrijk zij voor hem is. Hij noemde haar letterlijk een godsgeschenk en hij wilde niet dat er iets of iemand tussen hem en haar in zou komen staan. Bovendien zou hij het ook vreselijk vinden wanneer men háár erop zou aankijken, dat hij misschien niet langer gewoon zijn werk in de gemeente zou kunnen doen. Want stel dat het bekend zou worden, je weet immers nooit hoe mensen reageren?

Maar dan die ouderling. Wat moet of wat kan hij? Hij wordt door D. onder druk gezet om te zwijgen. Ondertussen kan de dominee rustig (nou ja...rustig?) zijn gang gaan. Zolang het niet naar buiten komt legt niemand hem een strobreed in de weg. Nu zit de ouderling dus met een probleem: blijven zwijgen betekent aan de ene kant een vorm van bescherming van of zorg voor D. Anderzijds betekent het dat het misbruik onder het tapijt wordt geveegd en zou kunnen doorgaan. En het zou kunnen dat zij niet de enige is die dit is overkomen. Hij weet dat intimidatie van het slachtoffer een machtsmiddel is dat vaak voorkomt bij seksueel misbruik. Daar wil hij niet aan meedoen. Hij wil niet gemangeld worden door machtsspelletjes van wie dan ook.

De ouderling zegt tegen D. dat dit te ernstig is om voor zichzelf te houden. Hij moet dit in alle vertrouwelijkheid delen met de voorzitter van de kerkenraad. Hij verzekert haar dat hij rekening zal houden met haar kwetsbare positie en dat hij wel durft te garanderen dat noch hij noch de voorzitter naar buiten zal brengen om wie het gaat.

De ouderling en de voorzitter zijn nu aan zet: wat kunnen ze, wat moeten ze doen? Ze worden geholpen door het 'Protocol voor gemeenten die geconfronteerd worden met misbruik in pastorale en gezagsrelaties'¹⁰. Daar staan, afhankelijk van de concrete situatie, de afwegingen voor te nemen stappen in beschreven. Hoeft D. nu niet meer bang te zijn dat het algemeen bekend wordt? Nou, nee! Ze vertrouwt er dan wel op dat de kerkenraad haar identiteit niet zal onthullen. 'Maar', zegt ze later tegen de ouderling, 'de dominee weet wel wie ik ben; hij kan dat altijd nog ergens laten vallen en dan weet toch iedereen het!' Over macht gesproken ... Waar zij niets over zegt, waar ze zich misschien ook niet bewust van is, is haar eigen machtsmiddel: zij vertelt haar verhaal nu alleen aan de ouderling. Maar ook zij kan er mee naar buiten treden. En wat zal dat betekenen voor de dominee? Ook dat is macht ...

De voorzitter en de ouderling volgen het protocol en schakelen het Classicaal College voor de Visitatie in. Twee visitatoren en de voorzitter spreken met D. Daarna volgt een confrontatiegesprek

¹⁰ https://smpr.nl/application/files/1315/8566/5836/pk_protocol_2019.pdf

met de beschuldigde dominee. Deze schrikt hevig, geeft schoorvoetend toe dat hij misschien wat te ver is gegaan, maar ja als je verliefd wordt, dan ... en zo erg is het toch niet? Buitenechtelijke relaties komen toch veel vaker voor? 'Zijn jullie nooit eens in verleiding gebracht?' vraagt hij de visitatoren en de voorzitter.

Is dit een vorm van macht? In ieder geval is het een poging om de aandacht te verleggen en de situatie anders voor te stellen. Niet als pastor met professionele verantwoordelijkheid is hij over de schreef gegaan; maar als mens, als man die verliefd is geworden op een mooie vrouw. Daarmee plaatst hij de situatie in een romantisch discours in plaats van een machtsdiscours.

Het moderamen van de kerkenraad staat vervolgens voor de vraag: wat nu? De kerkenraad inlichten? Kan de dominee gewoon blijven werken? Moeten wij een klacht indienen als D. het niet doet? ¹¹

Terwijl zij daar nog over nadenken, meldt de partner van D. zich bij de voorzitter. Zijn vrouw heeft hem verteld wat er gebeurd is en hij is verschrikkelijk boos op de dominee. Hij snapt dat zijn vrouw bang is voor wat men zal zeggen als het bekend wordt. Maar er moet iets gebeuren en hij zet de kerkenraad onder druk: 'Als jullie niets doen, dien ik zelf een klacht in! Wat denkt die dominee wel!'

In overleg met de visitatoren besluit het moderamen om een klacht in te doen bij het CCO. De kerkenraad wordt ingelicht, evenals D. (als benadeelde) en de beschuldigde dominee. Eén ambtsdrager is sceptisch: zou het echt zo erg zijn? Die mevrouw heeft het misschien zelf wel uitgelokt! 'Juist daarom', benadrukt het moderamen, 'is het goed dat er een onderzoek plaatsvindt, maar dat kunnen en mogen wij niet doen. Daar hebben we Opzicht voor.' Een andere kerkenraadslid merkt verontwaardigd op dat dominee vorige maand nog zo mooi en op vrome wijze een huwelijk heeft ingezegend! Hoe hypocriet. Iemand zegt dat hij moet denken aan een incident een paar jaar geleden. Toen de dominee ineens twee weken studieverlof aan zijn zomervakantie vastplakte zonder overleg en naderhand alle protesten wegruifde. Nu vraagt hij zich af of dat ook niet een vorm van grensoverschrijding was. Nog weer een ander is faliekant tegen het indienen van een klacht en zegt: 'Als jullie dat doen, stap ik op. Ik wil daar niet mede verantwoordelijk voor zijn. Beseffen jullie wel wat je de dominee aandoet?' Hetgeen een vijfde kerkenraadslid de uitspraak ontlokt dat zij zich niet langer thuis zou voelen in de kerkenraad als er géén klacht in gediend zou worden. Dat zou pas onverantwoord zijn, vindt zij. Zo wordt er van alle kanten druk uitgeoefend. Het moderamen zet door, gesteund door de visitatie en – inmiddels ook – de classispredikant.

Hangende het onderzoek door Opzicht wordt de dominee vrijgesteld van werkzaamheden. Om hem te beschermen. Al voelt hij het zelf niet zo. Voor hem voelt het als veroordeling, als straf: 'Nota bene voor een verliefdheid! Jullie blazen de zaak verschrikkelijk op!'

Uiteraard moet de gemeente geïnformeerd worden over de vrijstelling van werkzaamheden omdat er een klacht tegen de dominee is ingediend, maar wel met de nodige zorgvuldigheid. 'Moeten we openheid geven over de aard van de zaak?' vraagt de kerkenraad zich af. De meningen zijn verdeeld: van 'natuurlijk niet' tot 'natuurlijk wel'. Besloten wordt het te vermelden als 'grensoverschrijdend gedrag binnen een pastorale relatie'. De naam van de betreffende mevrouw zal niet vermeld worden. Er wordt een gemeenteavond belegd. Men kan vragen stellen, reageren. Iemand zegt: 'Maar daarvoor bestaat toch mediation? Laat de dominee met de betreffende mevrouw (wie is ze eigenlijk? waarom mogen wij niet weten wie ze is?) om de tafel gaan zitten en het uitpraten! Je zult zien dat ze

¹¹ in de Protestantse Kerk wordt een klacht tegen een ambtsdrager ingediend bij het Classicaal College voor het Opzicht (CCO).

er dan samen wel uitkomen en dan is het probleem opgelost.’ Een ander reageert: ‘Verschrikkelijk! Op staande voet ontslaan die man. Dat zou in het onderwijs of in de zorg al lang gebeurd zijn.’ Weer een ander: ‘Iedereen kan toch een fout maken? Juist in de kerk weten wij toch van vergeving? Ik vind dat we de dominee moeten vergeven. Dan kan hij gewoon aan het werk blijven. Hij heeft zo veel goeds gedaan voor onze gemeente. Het is zo’n fijne dominee!’ Ook de vrouw van de dominee is aanwezig, samen met haar oudste dochter. Zij vraagt of ze ook iets mag zeggen. Ze zegt dat zij natuurlijk hevig schrok toen ze hoorde van zijn buitenechtelijke relatie. Maar ze heeft haar man vergeven. Bovendien is hij niet de enige die schuldig is. Voor een relatie zijn er toch twee nodig? Moderamen en visitatoren benadrukken het kerkelijke standpunt¹². Ze attenderen op de machtsverhouding tussen predikant en gemeentelid en leggen nogmaals uit hoe het onderzoek inzake kerkelijke tucht geregeld is.

Dit is hoe het er aan toe kan gaan en hoe het toegegaan is, in verschillende gemeentes waar een predikant beschuldigd werd van seksueel misbruik. En dan heb ik het nog niet over de reacties later in de tijd. De behandeling van een klacht in verband met de regels van hoor en wederhoor al gauw enkele maanden.

Ondertussen tekenen de verschillende loyaliteiten in de gemeente zich scherper af.

Er is een groep die zich achter de anonieme mevrouw (benadeelde / slachtoffer) schaart. Enkel van die groep bieden aan om haar indien nodig te ondersteunen. Vooral nog gaat de kerkenraad niet op dat aanbod in vanwege de belofte van geheimhouding haar gedaan.

Een andere groep is verontwaardigd over de manier waarop de dominee behandeld wordt en dringt bij de kerkenraad nadrukkelijk aan op eerherstel voor de dominee. Ze hebben namelijk regelmatig contact met de dominee en worden door hem op de hoogte gehouden over de procedure bij Opzicht. Zo weten ze bijvoorbeeld welke vragen hem gesteld werden. Nogal impertinente vragen, vinden ze.

Een derde groep vindt dat ze toch verder moeten als gemeente. Dit duurt allemaal veel te lang en vraagt zo veel aandacht en energie, allemaal ten koste van andere activiteiten. Ze dringen erop aan dat dit gedoe nu maar achter zich te laten.

Als er na vijf maanden een uitspraak van het CCO is en de dominee schuldig bevonden wordt en geschorst, slaakt een deel een zucht van verlichting: ‘Nu kunnen we dit achter ons laten.’ Helaas, verkeerd gedacht. Want beide partijen hebben de mogelijkheid om in beroep te gaan tegen de uitspraak. Het moderamen van de kerkenraad doet dat niet. De dominee besluit op de valreep, als de vier weken bedenktijd bijna om zijn, om wel in beroep te gaan. Opnieuw duurt het enkele maanden voordat het Generale College voor het Opzicht het besluit van het Classicaal College overneemt: de dominee wordt voor onbepaalde tijd geschorst en moet zich onder supervisie stellen voordat hij een verzoek kan indienen om te kunnen terugkeren in het ambt. Hij krijgt zes maanden wachtgeld. Dat laatste ontlokt ook weer de nodige reacties: ‘Zes maanden wachtgeld? En dat betaalt de kerk? Zijn ze nou helemaal gek geworden? Daar doe ik niet aan mee. Bij zo’n kerk wil ik niet horen!’ Anderen zeggen hun lidmaatschap op omdat ze niet langer deel willen zijn van een kerk die zo met haar dienaren omgaat. Wat overblijft is een verscheurde gemeente die elkaar weer moet zien te vinden en een slachtoffer, mevrouw D., die moet zien ook opnieuw haar plek te vinden in de gemeente als dat al lukt.

¹² “Seksueel misbruik is zonde: kwaad in Gods ogen en misbruik tegenover de medemens.” en “De kerk dient onomwonden te kiezen voor slachtoffers van seksueel misbruik.” Principe-uitspraak van de gezamenlijke vergadering van de – toen nog – Hervormde, Gereformeerde en Evangelisch-Lutherse synoden in 1999.

Ik heb hier meerdere ervaringen in één casus samengevoegd. Weliswaar blijkt iedere situatie in de praktijk net weer even anders, maar er zijn veel overeenkomsten als het gaat om de manier waarop er machtsspellen gespeeld (kunnen) worden en macht uitgeoefend wordt.

Andere situaties

Nu is dit een casus rond een professional die op zijn beroepsverantwoordelijkheid aangesproken kan en mag worden. Maar hoe zit dat met de vele vrijwilligers die in de kerk een ambt, functie of vrijwilligerstaak vervullen? Kun je daar ook spreken over macht en machtsmisbruik?

Een gemeentelid (M.) vertelt de dominee dat ze aangerand is door de heer K. De heer K. is een actief lid van de gemeente. Eén van de taken die hij op zich heeft genomen is die van (vrijwillig en onbezoldigd) koster. K. heeft M. meermalen vastgepakt en tegen haar zin intiem gezoend. Laatst, toen ze als laatste wegging na de gespreksgroep en in de garderobe haar jas pakte, greep hij haar nog vast en drukte hij zich tegen haar aan. Ze heeft er met de huisarts over gesproken (vanwege stressklachten en slecht slapen) en die adviseerde haar om aangifte te doen. Dat heeft ze gedaan. Maar later bedacht ze dat de dominee het ook moest weten, want dit kan toch niet? Dit mag toch niet gebeuren in de kerk? Misschien valt K. ook anderen lastig. Zij voelt zich in ieder geval niet meer veilig in de kerk.

Als K. door de dominee, samen met een ouderling, hierover aangesproken wordt en ze hem bij wijze van voorzorgsmaatregel vragen om met het oog op ieders veiligheid voorlopig zijn kosterschap neer te leggen, reageert hij zeer verontwaardigd: 'Wie probeert mij er in te luizen? En nu zou ik niet meer mogen kosten? Terwijl ik dat juist zo graag doe. Er zijn toch nooit eerder klachten geweest? Al die jaren heb ik me ingezet voor de kerk. En nu? Stank voor dank. Wacht maar, dit laat ik niet op me zitten. Hier zullen jullie nog spijt van krijgen.'

Hoe kan en hoe moet de kerkenraad in zo'n situatie handelen? Enerzijds gaat het om de veiligheid in de kerk, anderzijds is er de dreiging van K., die ook niet bevorderlijk is voor de veiligheid.

Behalve dat er hier een externe factor meeweegt, liggen de verhoudingen ook anders dan in de casus rond de dominee. De externe factor betreft de aangifte bij politie, waarvan nog niet bekend is of die onderzocht dan wel geseponeerd zal worden. En evenmin is bekend wanneer er al dan niet tot nader onderzoek besloten wordt. De ervaring leert dat het wel twee jaar kan duren voordat er onderzoek volgt. En het advies bij aangifte is om er niet mee naar buiten te treden om een (eventueel) onderzoek niet te schaden.

Wat betreft de verhoudingen is de vraag of hier sprake is van een gezagsverhouding of een verschil in macht. Het gaat om twee gemeenteleden, beide vrijwilliger, zij het met verschillende taken en op verschillende posities. Maar de één, het mannelijke gemeentelid, beschikt als vrijwilliger-koster wel over de sleutels en is eerstverantwoordelijke voor wat er binnen het kerkgebouw gebeurt. Dat het twee gemeenteleden betreft maakt het voor de kerkenraad extra lastig. Ook al omdat in de Protestantse Kerk het opzicht over gemeenteleden bij de kerkenraad ligt en niet al vanzelfsprekend toegewezen is aan een CCO. En de kerkenraad zit er wel heel dicht op.

De grote vraag in elke situatie is: wie heeft waar belang bij? En ook: vanuit welk motief handelt iemand? Wat is zijn of haar angst, schaamte? En – dat vooral – wat is zijn of haar intentie?

Stel dat we in de kerk daarover open en in alle vertrouwen met elkaar kunnen spreken, uitwisselen, zouden we dan dichterbij het ideaal van 'een veilige gemeente voor iedereen' kunnen komen?

4 | Impressie vanuit de zes *break out room*-groepsgesprekken

drs. Sophie Bloemert

coördinator Meldpunt SMPR

De drie inleidingen zijn live in de studio uitgesproken; thuis zaten ruim 70 deelnemenden bij hun beeldscherm. Professionals, leden van kerkenraden/kerkbesturen en gemeenteleden en betrokkenen bij het werk van met name het Meldpunt SMPR uit diverse kerkgemeenschappen hadden ingetekend op deze online studiemiddag. Ruim 60 personen hebben deelgenomen aan de groepsgesprekken. Deze zijn gevoerd op basis van persoonlijke reflecties. Hiervoor was na elke inleiding vijf minuten tijd uitgetrokken: wat heeft je getroffen in dit verhaal en welke vraag zou je hieraan willen verbinden? Ieders inbreng vanuit verschillende invalshoeken toonde dat er de nodige kennis en vaardigheden bij de gesprekspartners aanwezig zijn. Natuurlijk kwamen er ook verdiepende vragen en praktische suggesties. Aan de hand van acht thema's worden hierna diverse opmerkingen uitgelicht.

Deze impressie eindigt met zeven aandachtspunten met het oog op het werk voor de komende tijd.

- Inzicht in bronnen van macht en 'hoe het werkt'

Diverse malen werd uitgesproken dat het helpt om zo veel bronnen van macht met bijbehorende patronen op een rijtje gepresenteerd te krijgen. Ook de positieve insteek van de definitie van macht werd gewaardeerd. Maar hoe kan juist dit positieve versterkt worden? Resultaat van deze kennis van macht kan zijn dat men regelmatig tijd neemt voor persoonlijke reflectie. Om wiens belang gaat het? Of is het toch vooral eigen gewin? Bestaat er zoiets als 'machtsblindheid'? Voor professionals in de kerk is deze kennis - en reflectie - noodzakelijk; wordt hieraan in de opleidingen en nascholing voldoende aandacht besteed? Machtsmisbruik is trouwens nauwelijks juridisch adequaat te omschrijven. Dan kan het helpen om te leren onderscheiden, door te vragen: wie wordt hier beter van? Zo kan gevoeligheid voor deze dynamiek worden ontwikkeld.

- Complexiteit

In elke groep is men onder de indruk van de complexiteit van de materie: zo veel verschillende vormen van macht en misbruik ervan op diverse niveaus en dat in combinatie met de identiteit die in het geding is. Dus waar te beginnen? Goed beschouwd zijn er alleen maar verliezers, verzuchten sommigen. Uit de casusbeschrijving blijkt dat structureren van alles wat zich in de gemeente aandient nadat 'de bom is gebarsten' van groot belang is. Dat is onder andere een taak van de stuurgroep, die tevens de communicatie goed in het oog moet houden. Steeds moet in dit gemeenteproces worden gekeken hoe de belangen van de benadeelde het beste kunnen worden gediend. Mede omdat er uit de aard der zaak doorgaans ruim aandacht is voor de beschuldigde en diens positie. Een ervaren gemeentebegeleider kon hierover in één van de groepen het nodige delen.

- Hoe gaan we met elkaar om?

De laatste decennia is er buiten en binnen de kerk veel aandacht voor grensoverschrijdend gedrag c.q. misbruik van macht en vertrouwen. Best mogelijk dat het vroeger eveneens voorkwam, maar er werd toen minder over gesproken, bijvoorbeeld vanwege het taboe op dit soort onderwerpen. Hoewel, een taboe op seks is er toch nog steeds in de kerk? Kan dat niet anders? Of: spelen de huidige informele omgangsvormen een rol, zodat grensoverschrijding eerder op de loer ligt? Hoe dan ook, het zwijgen moet worden doorbroken. Ook wordt aangegeven dat vrouwen die in de kerk werken vandaag de dag nog steeds intimidatie door mannen (nogal eens in de meerderheid in vergaderingen) ervaren; seksisme dus.

- Het beeld van de vergiftigde bron

Bij velen is 'spiritueel misbruik', samen met het verhelderende en tegelijk desastreuze beeld van de 'vergiftigde bron', blijven hangen. Het is slechts een kleine stap van gebruik naar misbruik; dan is manipulatie aan de orde. Iemand stelde dat er tegenwoordig bij het profiel van predikanten een *move* van verstand naar gevoel wordt gemaakt: de charismatische predikant. Wat betekent dat voor omgaan met macht? Het is voor het beschermen van de geloofsgemeenschap mede hierom dringend zaak het gesprek over het fenomeen macht met elkaar aan te gaan. Het vergt veel tijd en energie om zo'n bron die vergiftigd is te reinigen. Want het basisvertrouwen is geschonden. En dat is schokkend. Hoe belangrijk is het gebruik van (inclusieve) taal in dit verband, evenals de traditie waarin we staan?

- Schaamte

Het begrip schaamte was voor sommigen een *eye opener* en kreeg dus aandacht in de groepen. Schaamte werkt als het ware in kringen: naast de benadeelde gaat ook de gemeente zich schamen en gaat dan het gesprek uit de weg. Hoe stel je de schaamte van de gemeente aan de orde (de schaamte van de mensen die misschien wel/misschien niet iets wisten of zagen, en die er in elk geval niet over spraken)? Hoe kan dit - ook in het pastoraat - bespreekbaar worden gemaakt? En: er is niet alleen schaamte, maar ook boosheid, teleurstelling etc. Als er zo veel schade en schaamte is kan een buitenstaander goed werk doen. Die kan op een veilige manier het thema ter sprake brengen.

- Een ander beeld: de rugzak van de gemeente

Ook is gesproken over de situatie van de gemeente die te maken krijgt met machtsmisbruik binnen haar gelederen. Iemand riep daarbij het beeld op van een rugzak, waarvan de gemeente als collectief het gewicht voelbaar met zich mee te dragen heeft. Want de geleden pijn blijft aanwezig in de jaren die volgen en heeft invloed op de geloofsbeleving. Dan moet er een veilige plek kunnen zijn voor ieders verhaal, dus vanuit verschillende contexten. Een ander aspect is hoe partijvorming te voorkomen: kiezen voor of tegen iemand hoeft immers niet. Dat verscheurt relaties. *Church Mediation*, geestelijke begeleiding en de inzet van een interim-predikant (als after-pastor) werden genoemd als ondersteuning voor de gemeente die met zo'n rugzak verdergaat.

- De kerk als informele organisatie

Een kerkgemeenschap als vrijwilligersorganisatie met enkele professionals heeft een aantal lastige kanten. Zo is de kerkelijke gemeenschap vaak voorganger-gecentreerd. Dan is het van belang om tegenspraak ofwel 'tegenmacht' te organiseren. Dat kan ook doorwerken in de vergaderstijl. Iemand citeerde kerkrechtsspecialist dr. P. van den Heuvel, die ooit heeft gezegd: veel problemen in de kerk komen voort uit macht en ego. En wat zijn dan controlemechanismen? In protestantse kerken is er bijvoorbeeld geen formele hiërarchie, zoals in een bedrijf. Als (een deel van) de kerkenraad jaarlijks een voortgangsgesprek voert met de voorganger (die tegelijk geestelijk leidsman is), vereist dat specifieke vaardigheden en rolvastheid. Dat gaat in een kerk met een bisschop (zoals de Oud-Katholieke Kerk in Nederland) wat makkelijker. Hoe dan ook, het gaat erom de kwaliteit van de geloofsgemeenschap hoog te houden. Ook al kan dit tot een dilemma leiden rond het ambtsgeheim: wel of niet erover spreken en met wie dan? In één van de groepen werd gerefereerd aan de informele macht van vrijwilligers, zoals een 'preekvoorzienaar' die gastpredikanten van eigen voorkeur of ligging kan uitnodigen. Hoe kun je deze vrijwilliger hierop aanspreken zonder verontwaardiging of boosheid te veroorzaken? Iemand stelde: sociaal-culturele vooroordelen die in de maatschappij leven, zoals rond huidskleurongelijkheid, zijn ook binnen de kerk een bron van machtsongelijkheid die kunnen worden toegedekt met schone schijn en dito woorden. Ook werd stilgestaan bij slachtoffermacht: het vermogen om vanuit een situatie die bij een ander sterke

gevoelens oproept van medelijden, van de wil om te helpen, die ander te bewegen iets te doen wat hij vanuit zichzelf niet gedaan zou hebben. Maar ook in dergelijke situaties moet de predikant professioneel handelen, weten waar de grens ligt en tijdig collegiale steun zoeken of de pastorale verantwoordelijkheid overdragen aan een ander. Dit getuigt van zorgvuldigheid.

Enkele groepsleden uitten zich over de vraag: kan seksueel misbruik in het pastoraat toch maar niet liever in een zo klein mogelijke kring worden afgedaan? Drie stellige reacties volgden: 1) Binnen een informele gemeenschap als een kerkgemeenschap, waar iedereen elkaar kent en waar een sterke betrokkenheid op elkaar bestaat, blijft een serieuze beschuldiging tegen de predikant niet heel lang binnenskamers. 2) Het slachtoffer heeft recht op erkenning, is geholpen met erkenning binnen het geheel van de gemeente. Zonder erkenning wordt ze uitgestoten en haakt af. 3) Er wordt herinnerd aan het woord van Paulus: 'Als één lid lijdt, lijdt het gehele lichaam' (I Kor. 12: 26). En dus is het zaak om, hoe dan ook, met de gemeente in gesprek te gaan.

- *Power of naming*

Sommigen benoemden praktische zaken, zoals een kerkdienst wijden aan het thema macht en misbruik ervan, bijvoorbeeld rond het verhaal van Tamar. Dat kan heftig en helend tegelijk zijn. Benoemen geeft immers erkenning. Degenen die hierbij betrokken worden, moeten zich wel goed bewust zijn van hun eigen (on)mogelijkheden. Samenwerking met collega's of andere professionals in de buurt kan goed uitpakken, evenals pastorale nazorg. Zij die machtsmisbruik hebben ervaren, kunnen zich hierdoor begrepen voelen. Daarnaast kunnen groepjes van 'survivors' worden gevormd; daarmee heeft men in het buitenland al meer ervaring opgedaan.

7 aandachtspunten voor de komende tijd

- Het fenomeen macht en de diverse bronnen/aspecten van macht moeten regelmatig worden besproken in kerkelijke setting. Zowel in gemeenten als in de kring van de professionals. De drie inleidingen van 23 april 2021 kunnen daarbij dienen als gespreksmateriaal.
- Mensen die betrokken zijn bij het thema 'Veilige gemeente' als plaatselijke vertrouwenspersoon, gemeentebegeleider of vertrouwenspersoon SMPR, dienen vaardigheden te ontwikkelen aangaande het thema macht.
- Het thema 'macht' vraagt om permanente aandacht in de opleiding en nascholing van kerkelijke professionals.
- Hoe werkt schaamte door bij alle betrokkenen van misbruik van vormen van macht? Over dit thema moet verder worden nagedacht, zodat het tijdig kan worden onderkend en besproken.
- 'Je hebt meer macht dan je beseft' is een belangrijk inzicht. Het kan met name benadeelden helpen om kracht te ontwikkelen rond ervaringen van misbruik van macht en vertrouwen.
- Spirituele macht en mogelijk misbruik daarvan vragen om nadere bezinning, vooral met het oog op de geloofsveiligheid die kan worden aangetast. Daarbij dient de gemeente te worden betrokken, zeker in de periode na beëindiging van de formele procedures, opdat de macht van solidariteit van de gemeente als collectief kan worden versterkt.
- Macht: het komt overal en altijd voor, ook in de kerk. Dus praat erover! Gebruik de macht tot spreken, ieder op eigen plek.